

DR. HABIL. LÁ CZAY MAGDOLNA
a történettudományok kandidátusa
habilitált főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar
tiszteletbeli professzor, krakkói Andrzej Frycz Modrewski Egyetem,
magdolna.laczay@gmail.com

A TÁRSADALMI MOBILITÁS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

CHARACTERISTICS OF SOCIAL MOBILITY IN SZABOLCS-SZATMÁR- BEREG COUNTY AFTER THE REGIME CHANGE

ABSTRACT

In the 25 years since the regime change generation shifts as well as fundamental changes in the economy and society happened. Does social mobility have characteristic role and traditions in these changes? Are there any new intergenerational or intragenerational trends? This article focuses on the emergence of the elites in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Were there any significant social mobilizations in times of a generation shift? We have analysed the family and educational background of the local mayors and successful entrepreneurs based on interviews and local statistics. The goal of this research was to determine how many of these people live in or in the near vicinity of their birthplace and how much their professions differ from their parents', what is their income and social status. We assume that after the regime change the powers of the earlier local leaders were transferred to their children but they have different functions and different types of capital. On the downside the diminishing social mobility (status-education-income) does harm to large parts of the society.

Kulcsszavak: humán erőforrások, gazdasági válság, munkanélküliek, társadalmi tényezők

Keynote: industrial cities, human resources, economic crisis, unemployed, social factors

1. Bevezetés

A rendszerváltás negyedszázada óta már generációváltások, jelentős gazdasági és társadalmi változások történtek,¹ amelyekben kulcskérdés, hogy vannak-e a társadalmi mobilitációnak sajátos hagyományai, megnyilvánulásai? Vannak-e új, a nemzedékek közötti vagy generáción belüli (inter- vagy intragenerációs) irányzatai? Most elsősorban arra koncentrálunk, hogyan alakult Szabolcs-Szatmár-Bereg megye helyi társadalma és elitje az utóbbi évtizedekben. Volt-e jelentős mobilizáció a generációváltó korszakokban? A kistélepülések választott polgármestereinek és a legsikeresebb vállalkozóinak a családi származási, az iskolázottsági, a közéleti tevékenységét interjúk és a helyi statisztikai adatok alapján vizsgáljuk, hogy megtudjuk, hányan élnek ma is szülőhelyükön vagy környékén, szüleikhez képest mennyiben változott meg a tevékenységük, foglalkozásuk? Milyenek a jövedelmi és státusz viszonyok, az oktatási – iskolaválasztási hagyományok stb. Feltevélezzük ugyanis, hogy a rendszerváltáskor jelentős korábbi helyi vezetők hatalma öröklődött, napjainkban a gyermekeiknél ez koncentrálódott, de a tőkefajtáik, vállalt feladataik változtak. Másrészt a helyi beszűkülő társadalmi mobilitás (státusz – iskolázottság – jövedelem) a lakosság nagy részét negatívan érinti.

2. A rendszerváltás ellentmondásai

A társadalmi mobilitás vizsgálata – és ezzel együtt kutatásának elméleti és módszertani kérdései – a 20. században nemzetközi érdeklődést kapott. A társadalom új tagozódási formáiban elsősorban a szociológusok keresték azokat a tényezőket, amelyek az emberek magánéletéig feltárhatják a különféle erőforrások egymásra hatását és a társadalom szerkezetének a változását.² A hazai kutatók munkái közül szükségesnek tartom külön megemlíteni Róbert Péter tanulmányát,³ ami hipotézisem megvilágításában segítségemre volt.

A rendszerváltás körüli években, a magyar társadalomban akkor már meglévő új jelenségek, mint a régi rendszer második gazdaságának öröksége, a reformok hatása, az innovációra befogadóbbá váló vállalkozói kultúra és a struktúra, stb. azt a várakozást, reményt erősítette, hogy a társadalmi folyamatokban az átrendeződés kreatív formáira, új szervezeti kultúra kialakítására, az alkalmazkodó és újító emberi attitűdre lehet majd támaszkodni.

Ezek a feltételezések jórészt illúzióknak bizonyultak, az átalakulásban a kezdeti előnyök nem hoztak stabilitást és folyamatos fejlődést. Megkockáztatható – legalábbis a lokális események kapcsán – hogy a politikai és a gazdasági rendszerváltás aszinkronitása felerősítette azokat a spontán folyamatokat, amelyek ellentmondásokhoz vezettek. Pl. A rendszerváltás politikai és közigazgatási része megelőzte a gazdaságát. Gazdasági koncepció talán nem is volt, csak protest mentalitás vagy a kontinuitás sokszínű illúziója. Átéltve ezt a korszakot úgy tűnt, hogy nem volt világos, átgondolt terve a privatizációnak. A különböző (ipari, szolgáltató) szövetkezetek és a már létező gazdasági társaságok is szétestek, a nemzetközi cégek rövidesen felvásárolták, majd elsorvasztották a sikeres ágazatokat is (pl. tejipar, cukoripar stb.), a külföldi piacokról, ekkor talán még csak politikai okokból, kiestünk.

A mezőgazdaságban a privatizáció összeforrt a kárpótlással,⁴ amelynek során a tulajdonviszonyokat a törvény alapján az 1948-as állapotnak megfelelően kellett volna vissza rendezni. Ez sem volt zökkenőmentes, és az anomáliákkal egyidőben rövidesen megindult a tulajdonviszonyokban egy szerkezetváltás, amelynek során az idősek, a kis területtel rendelkezők a földjüket vagy annak birtokbavételi jogát (a kárpótlási jegyeket) eladták, átengedték, és elindult az a folyamat, amely a magángazdaságok visszaállítása helyett a közép, esetenként a nagybirtokok kialakulásához vezetett. Ennek a folyamatnak a nyerteseit nagyjából két csoportba lehetett sorolni. Az elsőbe a korábbi vezetők közül azok kerültek, akik vagyonukat a privatizálás során meg tudták alapozni, a szaktudásukat általában felsőfokú végzettségük garantálta, és széleskörű szakmai kapcsolatokkal rendelkeztek. Nagyjából ők azok, akik az 1970–80-as sikeres időszakban indultak el pályájukon. A másik csoportot azoknak a régi gazda családoknak a gyermekeiből láttuk kiválni, akik a korábbi hagyományok alapján kötődtek a földhöz. Szüleik tanították őket, esetleg más szférában kezdtek dolgozni, de munkahelyük elvesztése után visszatértek a szüleik foglalkozásához, visszaköltöztek a falvakba. Az újrakezdéshez legtöbbször a visszakapott föld, a volt munkahelyen kifizetett végkielégítés és a magasabb iskolai végzettségük során kialakult alkalmazkodó képességük adott lendületet.⁵ Mindkét csoportról megállapítható, hogy gazdasági pozícióik megerősödésével egyidőben ők adták az észak-alföldi településeken a helyi önkormányzatok vezetőségét, mindkét csoportban magasabb iskolai végzettségűeket találunk, és ez az a réteg, amelyiknek a település közéletére hatása van, azaz megfelelnek helyi szinten mindazon kritériumoknak, amelyekkel az országos rendszerváltó elitet jellemezhetjük. Korábbi kutatásunk alapján megállapítottuk, hogy a helyi elit metamorfózison ment keresztül, befolyását megtartotta, és annak örökítésére is felkészült. Mostani kutatásunk során ezt sajátosan támasztotta alá egy kistelepülés⁶ nagy időket átélte egykori vezetője, aki 20 évig volt tanácselnök, 1994–2010 között polgármester, és úgy gondolja, nem is rendszer, hanem hatalomváltás történt. Véleményét tiszteletben tartva aktuálisabbnak tart-

juk annak megvizsgálását, hogy a már megfigyelhető generációváltás során van-e kimutatható generációs társadalmi mobilitás. Van-e, és milyen a származás, a család anyagi és kulturális tőkájének a hatása, az iskolázottságban van-e különbség a szülő-gyermek esetében, milyenek a státusz viszonyok?

Másfelől fontosnak tartjuk annak bemutatását, hogyan alakult a határmenti kistelepüléseken nagy számban élő inaktív, alacsony iskolázottságú, csak időnként foglalkoztatott vagy munkanélküliek élete? Számukra az elmúlt negyed század mit hozott, milyen mobilitási lehetőségük lehet? Feltételezem ugyanis, hogy egy beszűkülő mobilitási helyzet komoly veszélyt rejt már a jelen, még inkább a közeljövő lokális és az ország társadalmának.

3. Régiós és térségi folyamatok

A rendszerváltás első évtizedének a vizsgálata során az országos mérések adatai alapján megállapították, hogy a hagyományos munkajelleg csoportok esetében „a rendszerváltás első tíz éve alatt nem történt jelentős foglalkozási átrétegződés”. Sokkal jelentősebb volt a munkaerőpiaci változások hatása ebben az időszakban.⁷ A generációk közötti változást az érintettek mintegy 2/5-e sülyedésként élte meg, azaz a szülőkhöz képest a saját helyzetét rosszabbnak látta 1999-ben. Természetesen akadnak szubjektív pozitív minták is, ilyenek az önállósodó, a mezőgazdaságból a vállalkozók közé vagy szellemi pályára lépők esetében voltak megfigyelhetőek, de összességében az első tíz évben az egyéni pályájuk alapján a legtöbben elődeikénél lejjebbre helyezték magukat a társadalmi ranglétrán.⁸

A szubjektív érzetek mögött más tényezőket lehet keresni. Például az anyagi biztonság, az elithez tartozás, az önállósodás, a karrierlehetőség megítélését stb. Másrészt a társadalmi mobilitás objektív tényezőinek a kutatása – feltételezésünk szerint – lehetővé teszi, hogy egy térség társadalmának, mobilitási lehetőségeinek a feltárásával, illetve a jelenségek okainak a megismerésével a társadalmi rétegződést és a kapcsolódó életmódokat is megismerhessük, a változások irányát prognosztizálhassuk.

A továbbiakban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők helyzetének néhány olyan változását mutatjuk be, amelyek ismeretében jobban megérthetjük a 2000 óta jellemző vagy erősödő lokális társadalmi folyamatokat.⁹ A megyén belül szükséges egyes esetekben külön vizsgálni a határmenti régiókat, az aprófalvas térségeket, járásokat.¹⁰ A korábban elsősorban mezőgazdasági majd agrárjellegű településeken a változásokat is ebben a térségben volt érdemes megfigyelni. Sem a rendszerváltás után, sem az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk után nem volt olyan átfogó fejlesztési koncepció, amely ebben a térségben nagyobb ipari, kereskedelmi beruházást eredményezett volna. Árulkodik erről az az „átfogó cél” megjelölés, amelyik minden koncepcióban szerepelt, nevezetesen a térség népességmegtartó erejét javító, a fenntartható fejlődést biztosító, a természeti értékeket megőrző fejlesztéseket támogatnak. Mára az stratégiai átfogó cél, hogy az Észak-Alföld Kelet-Közép-Európa egészség- és rekreációs központjává váljék, utópisztikusnak és a realitást nélkülöző koncepciónak bizonyult, még akkor is, ha néhány esetben voltak sikeres fejlesztések. A hátrányok leküzdésében, az életminőség javításában a súlyos leszakadások a jellemzőbbek. A 2020-ig tervezett megyei fejlesztések között szerepel az Élhető vidék és felzárkózó külső perifériák komplex felzárkóztatása, aminek a sikerét az idő egyre távolabbra sodorja.¹¹ Különösen, amikor egy 2005-ben készült kistérségi fejlesztési koncepcióban ilyet olvasunk: „Az ukrán határ mentén megindult az etnikai gettó kialakulása (roma többségű falvak), az általános iskolás korosztályban ráadásul már Szatmár egészét tekintve is 27% volt a romák aránya, azaz integrációjuk az egész térség jövője szempontjából meghatározó kérdéssé lépett elő.”¹²

3.1. Az Észak-Alföld agrárszerkezetének az alakulása

A térségi folyamatok bemutatását kiindulásaként az agráriumban végbement változásokkal kezdjük, amellyel azokra a szervezeti és szerkezeti változásokra kívánjuk felhívni a figyelmet, amely 2013-ra tulajdonképpen ismét kétpólusúvá tette a mezőgazdaságból élők tulajdonviszonyait.

1. táblázat: Az Észak-Alföld agrárszerkezetének az alakulása
Table 1.: Agricultural sector of the Northern Great Plains region

Észak-Alföld	2000	2005	2007	2010	2013	A változás %-a 2013/2000
Összes gazdaság	210 780	154 842	135 501	132 016	115 987	55,0
A gazdasági szervezetek számának alakulása	858	1 159	1 133	1 377	1 437	167,5
Egyéni gazdaságok száma	209 922	153 683	134 368	130 639	114 550	54,6
A gazdasági szervezetek által használt terület (ha)	417 201	397 897	411 052	412 973	394 458	94,5
Egyéni gazdaságok használatában álló mezőgazdasági terület (ha)	411 052	579 988	528 576	623 568	615 960	106,2

Saját szerkesztés Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők – polarizáció a magyar vidéken, Argumentum kötet (F2a és F2b tábla) alapján

A közel másfél évtized alatt az összes gazdaság száma majdnem megfeleződött az Észak-alföldi térségben (55%). Ez nem a mezőgazdasági művelés alá vont területek csökkenéséből adódott, hiszen mint látható, a művelt terület csupán átrendeződött. Az egyéni gazdaságok száma is drasztikusan csökkent (54,6%), de az általuk használt föld még növekedett is (106,2%). Azt jelenti ez, hogy a birtoknagyságok növekedtek, a föld kevesebb gazdaságban koncentrálódott.

Korábban jelentős volt az őstermelők kezén lévő földterület, feltehetően ők szerveződtek, alakultak át családi vagy egyéni gazdaságokká. Még izgalmasabb a gazdasági szervezetek nagyarányú növekedése (167%), ami nem járt együtt ugyanilyen arányú földterület növekedéssel. Valójában valamivel kevesebb a használatukban álló mezőgazdasági terület, a változás 94,5%, ami arra enged következtetni, hogy ezek a gazdasági társaságok nem csupán mezőgazdasági termeléssel foglalkozhatnak. Összességében azonban kirajzolódik, hogy a mezőgazdaság által művelt földterület kis mértékben nőtt (+182 165 ha), de koncentrálódott.

A kérdés ezek után az, hogy milyen az egyéni gazdálkodók termelési színvonala, amelyet az alapján illusztrálunk, hogy mennyire jellemző az árutermelő képessége. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy még mindig magas a kizárólag saját fogyasztásra termelők aránya, az összes egyéni gazdaság 40,96%-a, viszonylag kevés a saját ellátásán túl még értékesítésre termelni képes (17,02%). Ez a réteg jelentősen csökkent, de még mindig a családi vagy kisgazdaság kategóriájába tartozik az előbbivel együtt. Ugrásszerűen megnőtt azonban az elsősorban értékesítésre termelők aránya 2013-ra, az összes egyéni gazdálkodó 41,87%-a, ami azt a feltételezést engedi meg, hogy itt olyan technológiai eszközöket használnak, amelyek további differenciálást indíthattak el. Tudjuk, hogy a térség feldolgozó ipara jelentősen visszaesett, bár vannak kisebb konzervgyárak, húsfeldolgozók, stb., mégis inkább azt feltételezhetjük, hogy az értékesítésre termelők nagyobb cégek beszállítói.

2. táblázat: Az egyéni gazdaságok a gazdálkodás célja és területi egységek szerint, 2013 (%)**Table 2.: Individual farms and their activities in different areas, 2013 (%)**

Évek	Kizárólag saját fogyasztásra termelő	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	Elsősorban értékesítésre termelő	Kizárólag szolgáltatást végez
2000	55,44	39,54	7,79	0,23
2013	40,96	17,02	41,87	0,15
2013/2000%	78,10	43,04	537,47	67,04

Saját szerkesztés Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők– polarizáció a magyar vidéken, Argumentum kötet (F3 tábla) alapján.

A feltételezésünk, hogy a határmenti térségek vállalkozói külső cégekkel vannak szerződéses viszonyban, azok beszállítói a vizsgálat során igazolódott. Tulajdonos vezetőik elsősorban családi, származási előnyüket tudták úgy formálni, hogy külföldről importálják a technológiát, és képesek a beszállítói kapcsolatokat építeni. Gazdaságuk ugyan százados tradíciókon szerveződik újjá, mégis a bezárt és a fejlesztésektől inkább elzárt vidékeken önerőből, a korábbi szakmai kultúrából és a helyi elit gyermekeiből új vállalkozói réteg emelkedett ki. Ellentétben az iparosodottabb régiók ifjú generációival itt elsősorban a vállalkozók státuszukat családjuk kedvezményezettjeiként szerzik és örökítik. Másrészt ez a társadalmon belül szűkítő hatású, és a kis településeken csak egy-két családnak adatik meg, ami a társadalmi mobilitás sajátos, e térségre különösen jellemző vonását adja.

3.2. Generációváltás és a társadalmi mobilitás

A korábbi vizsgálatunkban a polgármesterekről¹³ megállapítottuk, hogy előző foglalkozásuk révén nagyrészt a mezőgazdasághoz a kötődtek, 77%-uk volt termelőszövetkezeti vagy állami gazdasági elnök, agronómus, ágazatvezető, és 71%-uknak volt felsőfokú végzettsége. A vállalkozók háromnegyede a korábbi foglalkozása alapján szintén a mezőgazdasági üzemek vezetőiből került ki. Ők azok, akik 2010 után fokozatosan adják át hivatalaikat, pozícióikat. Az utóbbi két választás során a polgármesterek iskolai végzettsége viszont jelentősen változott. Csökkent a felsőfokú végzettségük aránya. Az aprófalvas fehérgyarmati járásban a polgármesterek 46%-a középiskolai, 18% pedig szakmunkás végzettséggel rendelkezik. A főiskolai végzettségük részesedése 27% és igen kevés az egyetemi diplomával rendelkező polgármester. 2017 végére mindössze két fő maradt, mert időközben meghalt dr. Al-syed Isam Csaholc közkedvelt jemeni származású orvosa, polgármestere. A korábbi – zömmel helyi származású agrárvégzettségű – polgármesterek azonban jellemzően a képviselőtestület tagjaiként segítik a közmunkásokat foglalkoztató önkormányzatokat. Az utódok ugyanis jóval kisebb arányban rendelkeznek agrárvégzettséggel, van sportmenedzser, építőipari és gépész szakközépiskolai végzettségű, pedagógus, orvos, igazgatásszervező, de szinte kivétel nélkül családjuk révén most is kötődnek a településhez.

A fiatal vállalkozók iskolai végzettsége is változásokat mutat. A vállalkozások száma 2015-re hirtelen megnőtt, de a tüzetesebb vizsgálat már mást mutat. A fehérgyarmati járásban a társas vállalkozások száma 394, az egyéni vállalkozóké 1056.¹⁴

Az adatok elemzése során kiderült, hogy ide kerültek azok a települési vagy kistérségi szakigazgatási szolgáltatók is, amelyek az energiaszolgáltatást, a víz- és hulladékgazdálkodást stb. képviselik, azok az alapítványok, amelyek az oktatást, a művészetet és a tudományos közéletet szolgálják stb. és azok a számlaadásra képes szolgáltatást nyújtó egyéni vállalkozók is, akik önmagukat foglalkoztatják (pl. fodrász). A létszámuk szerint a mezőgazdasági vállalkozások az építőipari vállalkozások mögé kerültek, viszont feltehetően

kapcsolódnak a mezőgazdasági vállalkozásokhoz a szállításban, ipari tevékenységekben jegyzettek közül is néhányan. A növekedés ellenére elmaradott gazdasági térségnek számító járásban valójában csökkent, pontosabban koncentrált a prosperáló vállalkozások száma. A fiatal vállalkozók közül az egyetemi végzettségűek inkább a megye más vidékein dolgoznak, logisztikai, nemzetközi kereskedelmi, élelmiszeripari tevékenységet irányítanak. A hátrányos helyzetű térségek mezőgazdasági vállalkozói inkább szakközép iskolai végzettséggel rendelkeznek, a sikeresek főiskolai diplomával és jelentős családi gazdasági háttérrel, országos, esetenként sikeres nemzetközi tevékenységgel erősítik magukat. Ebből adódóan a kistelepüléseken legfeljebb egy-két család tudta megtartani befolyását, volt képes újjászervezni az előző generációtól örökölt, de ma már frissítésre váró kapcsolati hálóját, a helyi elitben megerősíteni befolyását.

Mindez mégis azt jelzi, hogy volt olyan saját erő, amelyik lehetővé tett egy körülményekhez igazodó organikus szerveződést, amely a mobilitást vizsgáló nyugati mintáktól eltérve, de a térség teljes leszakadását pillanatnyilag még feltartóztatja. Valójában nincs, vagy csak elvétve fordul elő a generációk között mobilitás, de a státuszukat származásuk, anyagi és kulturális befolyásuk, a helyi közéletben vállalt szerepük alapján megtartották. Kivételt jelent a sikeres családokban a nők helyzete, akik között jelentősen nőtt a magasabb iskolázottságuk aránya. Intézményvezetők vagy magasabb beosztású állásokat töltenek be, és vannak már közöttük polgármesterek is. Az itt bemutatott két sikeres polgármesternő pályaképe valójában illeszkedik a családi hagyományokhoz.¹⁵

Szamossályi mindössze 750 lelkes település, származnak innen vagy élnek itt nagytekintélyű lakosok, sikeres gyárigazgatók, nyugdíjas tsz vezetők, pedagógusok. A polgármester asszony szülei is itt tanítottak, és az 1968-ban született lányuk az egykori igazgató fiát választotta társának. Előtte több környékbeli településen dolgozott, közigazgatási gyakorlatában megszerezte az igazgatásszervezői majd a jogi diplomát, és a korábbi családorvos-polgármester halála után, 2002-ben őt választotta meg a falu a polgármesterének.

A másik polgármesternő még fiatalabb, 2016-ban választották meg. Jól ismerték őt Jánkmajtis lakói, hiszen édesapja és nagybátyja sajátosan hasznosította agrártudományi ismeretét a rendszerváltást követően. 1995-ben megvették az állami gazdaság gyümölcsösének nagy részét. Egyik testvér gazdálkodott, a másik értékesített, kereskedett. 2000-ben már 13 telepük volt, amelyek vezetése most már fokozatosan a gyermekeikre száll át. A helyben gazdálkodó cégalapító agráregyetemet végzett fia a helyi különlegességnek számító diótermesztést, értékesítést irányítja, a nemzetközi tanulmányok szakon diplomát szerzett polgármester lánya pedig férjével együtt szintén vállalkozásba kezdett. Az agrárszakember férj az itt sikeresnek mondható zöldségtermesztésben és értékesítésben specializálódott.

Ezek a példák talán leginkább összefoglalják a generációk közötti és az egyes életpályákban megfigyelhető helyi társadalmi mobilitást. A generációváltást azonban nemcsak az életkor indokolja. Más okból tartja szükségesnek és sürgetőnek a tyukodi konzervgyár energikus és sikeres vezetője, így summázva: „Történelmi fordulóponton vagyunk... Az informatika forradalma olyan kihívás a mi üzemünkben és másutt is, ami új, fiatal embert kíván.”¹⁶

A már elkezdődött forradalmi változáshoz azonban olyan új tudással felruházott emberi erőforrás szükséges, ami egyre inkább hiányzik.

3.3. A beszűkülő társadalmi mobilitás

3.3.1. A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szegénység

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét a statisztikai adatsorok között legtöbbször akkor találjuk elől, ha a hátrányos helyzetéről számolnak be. Ehhez szokott kapcsolódni a határmentisége, amivel nem kellene, hogy feltétlenül összekapcsolódjon. Vannak más megyék, ahol éppen azért tartják magukat szerencsésnek, mert a közelükben lévő fejlettebb régiók húzó hatása csökkenti a megélhetési gondjaikat. A hátrányos és a halmozottan hátrányos térség, település, család stb. jelzőinek magyarázatát mellőzve, itt most a foglalkoztatás, a munkaerőpiaci esélyek és esélyegyenlőtlenségek kapcsolatának összefüggéseire mutatunk rá. A munkaerőpiacon elhelyezkedni kívánókat sokféle okból érheti hátrány. Ilyen a származás, a nem, a nemzetiség, a kor vagy a vallás, esetleg a fogyatékoság miatti kirekesztés veszélye. A határmenti térségekben azonban még két másik okra is hivatkozhatunk: a földrajzilag hátrányos helyzetű lakóhelyre (nincs munkahely) és az iskolai hálózat hiányosságaira, ebből következően a nagyméretű szakképzetlenségre. Utóbbihoz szorosan kapcsolódik, hogy van egy nemzetközileg elfogadott és elvárt készségekből álló követelmény, amit összefoglalóan kulcskompetenciaként ismerünk,¹⁷ Ez a nemzetközi munkaerőpiachoz való illeszkedésben nélkülözhetetlen. Hiánya könnyen vezethet társadalmi szegregációhoz, szegénységhez és önértékelési zavarokhoz. Ezáltal a hátrányos helyzetű fiatalok mobilizációja kétszeresen veszélyeztetett, mert a szülei munkanélkülisége, anyagi és szellemi tőkájük alacsony volta, az anyagi javak hiánya miatt hátrányba kerülnek, másrészt a saját iskolai kitörési lehetőségeik is csökkennek. A kistérségeken élő nagyszámú roma közösségekben ezen kívül meg kell küzdeni az előítélet, az átlagnál magasabb munkanélküliség, az iskolázatlanság és a nagycsaládok gondjaival is.

3. táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szegénység, 2015

Table 3.: Poverty as a reason of diminishing social mobility 2015

Megye	Munkanélküliség által érintettek	Alacsony iskolai végzettségűek	Jelenleg közfoglalkoztatottak a foglalkoztatottakon belül	Volt már közfoglalkoztatott a gazdaságilag aktívakon belül
	Aránya a népességen belül			
Szabolcs-Szatmár-Bereg	56,4%	26,6%	13,4%	35,1%
Hajdú-Bihar	53,2%	20,9%	5,1%	16,5%
Jász-Nagykun-Szolnok	39,9%	22,9%	6,9%	17,5%
Országosan	38,9%	17,4%	3,9%	12,2%

Saját szerkesztés a Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 KSH, 11. táblázat és a Munkaerő-felmérés, 2015. I. negyedévi alap- és kiegészítő felvétel (Hátrányos helyzetű csoportok a munkaerőpiacon) alapján

A munkanélküliség és foglalkoztatottság különböző szempontú megközelítései jól mutatják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lakossága mennyire veszélyeztetett, hogy a kiszolgáltatott helyzete az itt élők életszínvonalában a mélyszegénységet valószínűsíti. Különösen kiszolgáltatottak a fiatalok.

3.3.2. A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szakképzetlenség

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nagy hagyománya van az iskolázatlanságnak. A szülők erejükön felül gondoskodtak arról, már az előző generációk alatt is, hogy gyermekeik magasabb iskolai végzettséget szerezzenek. A 2015-ben megjelentetett statisztikai felmérések

alapján éppen ezért még viszonylag jobbak a mutatóink [4.a) táblázat: A 25–50 éves korosztályban a megyei népesség iskolázottságának megoszlása adatok szerint].¹⁸ A jelenleg iskoláskorú korosztály azonban már nem fogja tudni a fenti arányt elérni, mivel a családi háttere rohamosan romlik [4.b) táblázat].

4.a)–b) táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szakképzetlenség
Table 4.a)–b): Lack of education as a reason of diminishing social mobility

a) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2013-ban

Legfeljebb általános iskola 24,8%	Szakiskola 28,8%	Érettségi 27,5%	Felsőfok 18,9%
--------------------------------------	---------------------	--------------------	-------------------

b) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2013-ban

	1–8. évfolyam	9–13. évfolyam
hátrányos helyzetű	55,9%	37,8%
halmozottan hátrányos helyzetű	30,6%	14,4%
összesen	86,5%	52,2%

Saját szerkesztés Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátorrendszere kötete alapján

A sajtóban leggyakrabban az ezeknek a gyerekeknek juttatott ingyenes tankönyvek és a kedvezményes étkezések szerepelnek, de alig akad példa arra, hogy egy-egy lappangó tehetséget sikerült felismerni, támogatni. Köztudott a roma gyermekek nagy száma, ami a statisztikában szépíti az elvándorló fiatalok hiányát, az iskolai teljesítményük azonban olyan alacsony, hogy a közeljövőben a munkaerőpiacon való sikerre – szakképzetlenségük miatt – alig van esélye néhány százalékuknak.

5. táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a romák alacsony iskolázottsága
Table 5.: Poverty as a reason of diminishing social mobility among the Roma

Nemzetiség	8 osztály alatti %	8 osztály %	Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel, %	Érettségi %	Diploma %
Nem roma	4,5	27,5	21,0	29,9	17,1
Roma/cigány	22,3	58,3	13,1	5,1	1,2
Együtt	4,8	27,7	20,8	29,6	17,1

Saját szerkesztés Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátorrendszere kötete alapján

A problémára már jóval korábban felhívták a figyelmet a kutatók. A demográfiai előrejelzéseket, a születési adatokat a döntéshozóknak ismerniük kellett akkor is, amikor a kétségtelesen nehezen fenntartható kisiskolák összevonása után a pedagógusok jelentős része is el-kényszerül más pályára. Ma már jól érzékelhető, hogy a közelmúltban az általános iskola befejezése nélkül családot alapítók nem tudnak elhelyezkedni, igen alacsony az általános műveltségük, gondjaik vannak az írás-olvasással, tehát gyermekeinek sem tudnak segíteni. Vészesen összeillik a kétféle hátrányos helyzetűek és az alacsony iskolázottságuk aránya. Néhány százalékos javulást mutat ugyan a cigány fiatalok továbbtanulása, elsősorban a szak-képzésben, de a nagyobb felzárkózás, még inkább a leszakadás megállítása nem az ő, hanem a környezetük hiányosságaira mutat rá. Az oktatás jogszabályaiban, szervezetfejlesztésében vannak a tehetséggondozásra és a felzárkózásra elképzelések, de az eredményes működtetésük elsősorban a pályázatok lehetőségétől függ, és nem a közszolgáltatásból adódik. Az állami oktatási intézmények mellett megjelentek egyházi és más magániskolák is, eredményeikről

még keveset tudunk. Fennáll azonban annak a veszélye, hogy lesznek olyan, a köznevelési törvény szabályait felülíró iskolatípusok, ahol a saját követelmények okán egy jelentős számú fiatal nemzedék képtelen lesz a munkaerőpiacon helyet találni magának, és maradnak a társadalmi szolidaritásra váró segélyezették táborában.

Helyzetük kapcsán ugyanakkor nemcsak a negatív kockázati tényezőkről érdemes szólni, hiszen egyre többen kétszülős családban élnek, velük szeretetteljes viszonyban élnek, de a deprivált helyzetű szülők értékrendje, életmódja miatt nem biztosított a fiatalok felfelé történő mobilitása.

Összességében egy zárt, de polarizált megyei társadalmi mobilitási helyzetet ismertünk meg, amelyben van egy szűk, legtöbbször a tradíciókból építkező és a legmodernebb tendenciákra fogékony helyi elit, akik már ma is nehezen tudnak megfelelő felkészültségű humánerőre támaszkodni. A megyében és ezen belül különösen a határmenti településeken a fiatalok jelentős részének a társadalmi helyzetének a megőrzése is gondot jelent, mivel a családi-vagyoni helyzetük egyre erősebben a deprivált rétegekhez sodorja őket, iskolázottságuk növelésének anyagi és kulturális akadályai vannak, és ennek ismeretében jövedelmük, státuszuk is a lefelé mutató társadalmi változást prognosztizálja.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-től a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
2. A témának igen jelentős kutatói voltak és vannak, de érzékeltetésként elégségesnek tartok itt két nevet megemlíteni, akik köré neves tudósok csatlakoztak. A nemzetközi tudósok közül francia Bourdieu, Pierre-t és a magyarok közül Andorka Rudolfot. Utóbbinak a tiszteletére rendezett emlékkonferencia anyaga 2000-ben jelent meg a Századvég Kiadó gondozásában Törések és kötődések a magyar társadalomban címmel, és a szerkesztők (Elekes Zsuzsa és Spéder Zsolt) mellett egy népes kutatógárda igyekszik bemutatni a kötet címben jelzett folyamatokat.
3. Róbert Péter (2001): Fogcsikorgatva. A megkeseredett rendszerváltás. In: Róbert Péter: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp. 247–276.
4. 1991. évi XXV. tv – Kárpótlási törvény.
5. Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben. In: Diénesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 47–97.
6. Kisszekeres, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Fehérgyarmati járás, népessége 2015-ben 555 fő. A település első írásos emléke 1181-ből ismert.
7. Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In: Kókai Sándor szerk. (2013): Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 133–143. old.
8. Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás, Századvég új évfolyam 15. szám, <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/15/robert.htm> és Bukodi Erzsébet (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport 2002, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Bp. 193–206.
9. Az egyes települések elitjének megismeréséhez készült, a településekről származó interjúk az elmúlt években folyamatosan készültek, és elérhetőek a <http://napkeletnepe.blog.hu/> oldalán valamint az Északkeleti Almanach köteteiben (In-Forma könyvek, Nyíregyháza).
10. Különösen a négy határmenti járásra jellemzőek az aprófalvak. Ezek a járások: Vásárosnaményi: 26 község + 2 város, Csengeri: 10 község + 1 város, Mátészalkai: 23 község + 3 város, Fehérgyarmati: 49 község + 1 város.
11. Az Észak-alföldi régió stratégiai programja 2007–2013, http://www.terport.hu/webfm_send/642; Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Integrált területi programja, file: [///C:/Users/LM/Documents/Downloads/szszb_itp_4.0.pdf](http://C:/Users/LM/Documents/Downloads/szszb_itp_4.0.pdf)

12. A Fehérgyarmati kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja. Helyzetfeltárás – koncepció – operatív program, 2005, VÁTI, Bp.
13. Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben, In: Dienesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 47–97.
14. Statisztikai tükör 2017. július: Vállalkozások demográfiája 2015, KSH.
15. Forrást Lásd a 7. jegyzetben.
16. http://napkeletnepe.blog.hu/2017/10/25/dr_szoradi_sandor_614.
17. Kulcskompetenciák: az anyanyelven (és idegen nyelven) a kommunikáció képessége, az írnolvasni tudás képessége, az alapvető matematikai és természettudományos, műszaki, digitális készségek és az ezeket segítő képességek fejlesztése. Key Competencies. A Developing Concept in General Compulsory Education. The Information Network on Education in Europe. Eurydice, European Unit. Brussels, 2002, 2016. június 25. http://biblioteka-krk.ibe.edu.pl/opac_css/doc_num.php?explnum_id=503
18. Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátor rendszere 2015. MTA KRTK KTI.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Fehérgyarmati kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja. Helyzetfeltárás – koncepció – operatív program, 2005, VÁTI, Bp.
- Az Észak-alföldi régió stratégiai programja 2007–2013, http://www.terport.hu/webfm_send/642
- Bukodi Erzsébet (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport 2002, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Bp. TÁRKI, Bp.
- Elekes Zsuzsa, Spéder Zsolt (szerk.) (2000): Törések és kötődések a magyar társadalomban, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Északkeleti Almanach kötetei, In-Forma Könyvek, Nyíregyháza, <http://napkeletnepe.blog.hu>.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
- Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In: Kókai Sándor szerk. (2013): Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 133–143. old.
- Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők – polarizáció a magyar vidéken, Argumentum.
- Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben. In: Dienesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen.
- Munkaerő-felmérés, 2015. I. negyedévi alap- és kiegészítő felvétel. (Hátrányos helyzetű csoportok a munkaerőpiacon)
- Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 KSH.
- Róbert Péter (2001): Fogcsikorgatva. A megkeseredett rendszerváltás, In: Róbert Péter: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Róbert Péter (2001): Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás, Századvég új évfolyam 15. szám.
- Statisztikai tükör 2017. július, Vállalkozások demográfiája 2015, KSH.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Integrált területi programja, file:///C:/Users/LM/Documents/Downloads/szszb_itp_4.0.pdf
- Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátor rendszere 2015. MTA KRTK KTI, Bp.